

Comparison of the process of mystical behavior in Attar Nishaburi and Castandah's attitude, similarities and differences

Hasan Saeidi ¹ | Mitrasadat Taba tabaei ²

1. Corresponding Author, Associate Professor, Department of Religion and Mysticism, University Shahid Beheshti, Tehran, Tehran, Iran. E-mail: h-saeidi@sbu.ac.ir
2. Master's student, Islamic Mysticism, Faculty of Theology and Islamic Studies, University Shahid Beheshti, Tehran, Tehran, Iran. E-mail: tabatabaei.sbu@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Comparing the symbolism of "Simorgh" and "Eagle" in the mystical thought of Attar Nishaburi and Castandah, similarities and differences Hassan Saidi* Mitra Sadat Tabatabaei** . Contemporary man who has suffered a mental crisis in the age of modernity for some reasons. It is in search of reaching a point of peace. This need has caused the emergence of mysticism in this direction. One of the figures of contemporary history who presented Seleucid and spiritual teachings in his mystical works, "Carlos Castaneda" (20 AD) is the leading figure of Indian mysticism. On the other hand, in the field of Islamic mysticism, Farid al-Din, Attar Neishabouri, a famous figure (7th century AH) also has principles and instructions in Seleucid issues. "Eagle" in Castandah's works and "Simorgh" in Attar's Seleucid programs are clearly visible in a symbolic form with the aim of drawing the peak of human personality. The purpose of this research, which was done with a descriptive, analytical method. Examining similarities and differences between their thoughts. The findings show. that both characters believe in "a kind of unity of existence" in the field of ontology. Moreover, they believe in issues such as "perfectionism and the pursuit of human perfection, the role of knowledge in conduct, the allegory of a bird as a symbol of upward movement, freedom from attachments in the process of conduct." But on the other hand, they have differences in characteristics such as "monotheistic theological approach, element of love, outlook on life and...". which is described in detail in the text of the article.
Article history: Received: 7 July 2025 Received in revised form: 13 August 2025 Accepted: 11 September 2025 Published online: 27 September 2025	
Keywords: Attar Nishaburi, Sir and Seluk, Carlos Castaneda, Simorgh, Eagle	

Cite this article: Saeidi, H., & Taba tabaei, M. (2025). Comparison of the process of mystical behavior in Attar Nishaburi and Castandah's attitude, similarities and differences. *Studies in Comparative Religion and Mysticism*, 9 (2), 203-228.
DOI: <http://doi.org/10.22111/jrm.2025.49847.1235>

© The Author(s). Saeidi, Hasan., Taba tabaei, Mitrasadat Publisher: University of Sistan and Baluchestan
DOI: <http://doi.org/10.22111/jrm.2025.49847.1235>

Introduction

Knowing the Secrets, Innermost, and Hidden World is the Central Point of All Mysticism. Mystical schools generally claim to discover these secrets and connect man with the calming center of existence. But which mystical path and with what characteristics can free a person from the whirlpool of bewilderment in life. In a general view, it can be said that a comprehensive mystical path is a path that leads to the liberation of the human soul from the prison of the body. Many emerging contemporary mystics in this regard claim to present a path suitable for freeing man from spiritual crises and guiding him towards spirituality. Islamic mysticism is also inspired by the revelation verses of the Holy Quran such as the verse "There is no god but God, and everything is perishable except its form" (Qasas, 88) and other verses like it, and many hadiths that are in line with these verses. It tries to guide a person to the point of unity. And. To free him from the confusion and dispersion. But the main question of this article is. How and in what form have Farid al-Din Attar Neyshaburi and Carlos Castaneda expressed this truth in the field of mystical path and conduct. And what are the differences and similarities between the two? Which character has precedence over the other in the use of allegorical symbols? Which of these two characters?

Attar Neyshaburi, who is considered a representative of Islamic mysticism in this article. Has presented the topic of mystical path, annihilation and unity of existence in the most penetrating form. In the eleven works that he has left behind, this Muslim mystic; by using the revelation verses of the Holy Quran and the words of the Prophet of Islam (PBUH) and the saints of Allah, has called the seeker, more than anything else, to immerse himself in the eternal beloved and connect with the infinite.

Research Methodology

This research has been conducted with a descriptive and analytical method through content analysis of the propositions used in the works of Attar Neyshaburi and Carlos Castaneda and comparing them with each other and relying on library resources.

Discussion

In the mystical thought of Attar Neyshaburi, Simorgh is a symbol of truth and a superior being that has a very high position. And that position is called Mount Qaf. The meaning of the name "Simorgh" is that in its feathers and wings it encompasses all the beautiful colors and patterns that other birds have. Therefore, Attar, in this symbolic form, considered Simorgh to be a symbol of the absolute truth of existence that is close to all things. (Attar, 2011: 713)

Although some have distanced themselves from him. And the whole existence is like his shadow and manifestation. And he is close to everyone. (Ibid., 1093)

Attar Neyshaburi has presented the topic of mystical conduct, annihilation and unity of existence in the most penetrating form. In the eleven works he has left behind, this Muslim mystic, by utilizing the revelation verses of the Holy Quran and the words of the Prophet of Islam (PBUH) and the saints, above all, has called the seeker to move from the drop and dew to the sea and immerse himself in the eternal beloved and connect with the infinite. Because if someone joins the sea. He will also have the drop.

The Almighty is the great sea, the small drop is the paradise of bliss

Be a drop Whoever was the sea, whatever was other than the sea was a sorrow

(Attar, 1371: 85-84)

Since, historically, Attar lived before Castaneda. Therefore, he was a pioneer in using the symbol and allegory of the Simorgh in metaphors compared to Castaneda. After Attar, Suhrawardi, Sheikh Ishraq, also considered Simorgh as a symbol of absolute truth. All the truths of the world are filled with His truth. But the determinations of these objects, which are in a state of decay and annihilation, do not find their way into that absolute truth. Although He has filled everywhere and everyone. And His whistle is the source of all knowledge. But alas, the ears are not able to hear this whistle.: "Everything is full of Him and He is empty of everything and all knowledge is from the whistle of Simorgh. His whistle reaches everyone, but there are few listeners." (Suhrawardi, 1355: 315)

Lahiji, the commentator of *Gulshan-e-Raz*, also influenced by Attar as a description of Simorgh, considered him to be the absolute truth and introduced man as the highest manifestation and front of this absolute truth.: "Simorgh" is the expression of the absolute single essence and "Qaf" is the expression of human truth. In which the truth with all names and attributes is manifested and apparent. And whoever has attained the knowledge of human truth, by virtue of "He who knows his own nature has lost the nature of his Lord," it is possible for him to see and recognize that "He who sees has lost the view of the truth," just as whoever reaches Mount Qaf reaches the Simorgh." (La Hiji, 1378: 310)

The Eagle in Castaneda's View

In the popular culture of different ethnic groups and nations, the eagle is a fierce and masterful hunter with an aggressive attitude and high soaring power in space. It looks at the prey from a superior horizon and attacks it. And in various cases, this bird is used for recreational and theatrical purposes and the like.

In Castaneda's belief, the eagle is not considered merely a bird of prey. Rather, in his thought, the eagle is a symbol of a special semantic space. Which has a place up to the level of creation. And a person who was placed in hell due to the downward course. But in the upward course, he joins the world of the spirit and the kingdom. And understanding and awareness play a decisive role in this ascent.

With this symbolic approach to the eagle, Castaneda believes that we must be aware that what we see around us is not a solid world, but an infinite existence of eagle lights. (Castaneda, 1378: 48) The eagle created man, and since consciousness is the food of the eagle, the reason for the creation of beings is that they feed the eagle with their consciousness. (Ibid., 49) The eagle's intention in creating them was so that they could remember themselves. (Castaneda, 1376: 202) The seeker must restore his connection with the soul. (Castaneda, 1378, *Fire Within*, p. 35) In the downward journey, after falling into hell (the world of the wicked), man once again triumphantly returns to the soul (the world of heaven and above). And he brings with him spoils from hell. Understanding is one of these spoils." (Castaneda, 2001: 259)

Conclusion

In the process of examining the issue of conduct in the perspectives of Attar and Castaneda, we have found the following similarities and differences in the thoughts of these two personalities.

A. Similarities

- 1- Attar and Castaneda are similar to each other in some aspects in matters of conduct. And they are also different in some aspects.
- 2- Both figures have spoken of the unity of existence., although this unity of existence in Castaneda's school is accompanied by the attribute of panentheism, while the unity of existence in Islam takes on a specific color.
- 3- The Supreme Being or the soul in both schools has an internal and an external dimension.
- 4- The comprehensiveness of the knowledge of God is a universal thing and is rooted in the human institution.
- 5- Both personalities pay attention to the issue of human perfectionism.
- 6- Attar and Castaneda use the bird, which symbolizes the peak and upward movement, in their explanation of perfectionism. is. have used.
- 7- Both characters consider man as a being who has lost his essence. Who, by following the path of the soul, is able to perfect his talents and perceive the one truth. And in this, knowledge plays a fundamental role.
- 8- Freedom from attachments Castaneda's second principle is to put aside unnecessary things. Attar has also proposed the valley of renunciation. The content and spirit of which is the liberation of the seeker from attachments and attachments and attention to God and the absolute truth that He is the source of all perfections. And others are dependent on Him for their possessions.
- 9- Like Attar, Castaneda believes in seven principles in the process of conduct. And he calls these seven principles "the principles of ambush and hunting."
- 10- Both characters admit to the linguistic bottleneck in recounting the truth.

B. Differences

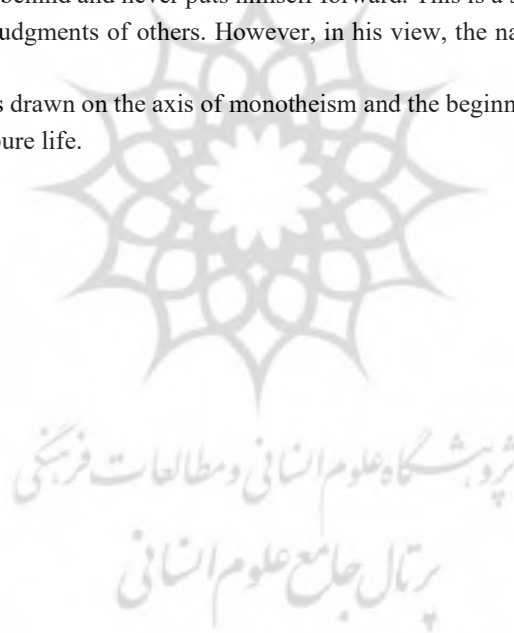
1- Because Castaneda relies and emphasizes on the latent cosmic forces. Therefore, the monotheistic theological approach is not prominent in Castaneda's thought, but in Attar's mystical thought, monotheism is the most central element.

2- The element of love and its relationship with monotheism in the works of Muslim mystics (Sa'idi, Hassan, The Mystical Ontology of Hakim Sabzevari, Ontological Research, p. 370) is especially prominent in Attar's works. Because in Attar's mystical view, love is the source of the emergence of multiplicities in existence. That determiners lose their color. In Attar's view, since the flame of the fire of love is the fire of love, it is burning. Therefore, in the valley of love, a person seeking well-being will not get anywhere. Because the valley of love requires perseverance and manliness. So that he can walk the path with his freedom. Otherwise, he will be a prisoner on the way. (Attar, 1390, verses 3361-3360)

In Attar's view, love is a valuable gem. And in the field of love, trading is the most beneficial and good business. But in Castaneda's thinking, love is not mentioned with the clarity that is mentioned in Attar's works.

3- The attitude towards life is also different in their thinking. Although Castaneda emphasizes that the seeker does not complicate things and focuses on simplicity because every struggle is for life, and he must always be ready. The seeker always watches the scene from behind and never puts himself forward. This is a strategy that has many strengths, one of which is freedom from the judgments of others. However, in his view, the nature of life is not clear and distinct. (Al-Masian, 2001: 193-195)

However, in Attar's view, life is drawn on the axis of monotheism and the beginning and end of existence, and in the Quranic term, it is eternal and pure life.

مقایسه فرایند سلوک عرفانی در نگرش عطار نیشابوری و کاستاندا، شباهت‌ها و تمایزات

حسن سعیدی^۱ | میترا سادات طباطبائی^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه ادیان و عرفان دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: h-saeidi@sbu.ac.ir

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد، عرفان اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
رایانامه: tabatabaei.sbu@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	انسان معاصر که در عصر مدرنیته دچار بحران روحی شده در جستجوی دست یابی به نقطه آرامش است. این نیازمندی، و تقاضا در بازار معنویت، موجب ظهور عرفان‌هایی در این راستا شده است. یکی از چهره‌های تاریخ معاصر که در آثار عرفانی خود آموزه‌های سلوکی و معنوی را ارائه نموده «کارلوس کاستاندا» (ق ۲۰ م) چهره شاخص عرفان سرخپوستی است. از سویی در عرصه عرفان اسلامی، فرید الدین، عطار نیشابوری، چهره ی بلندآوازه (قرن ۷ ه. ق) نیز اصول و دستور العمل‌هایی در مسائل سلوکی دارد. «عقاب» در آثار کاستاندا و «سیمرغ» در برنامه‌های سلوکی عطار در قالبی نمادین با هدف ترسیم نقطه اوج شخصیت انسانی به وضوح به چشم می‌خورد. هدف این تحقیق که با روش توصیفی، تحلیلی انجام شده است. بررسی وجوه مشابهت و تمایز میان‌اندیشه آنها ست. یافته‌ها نشان می‌دهد. که هر دو شخصیت در نگاه کلی در عرصه هستی‌شناسی به «گونه‌ای از وحدت وجود» معتقدند. کما اینکه در مسائلی مانند «کمال گرایی و کمال جویی انسان، نقش معرفت در سلوک، تمثیل پرنده به عنوان نماد حرکت صعودی، رهایی از دلبستگی‌ها در فرایند سلوکی» مشترک اند. اما از سویی در ویژگی‌هایی مانند «رویکرد الهیاتی توحیدی، عنصر عشق، نگاه به حیات و...» تفاوت‌هایی دارند. که در متن مقاله به تفصیل بیان شده است.
واژه‌های کلیدی:	عرفان، حقیقت، سیر و سلوک، سیمرغ، عقاب، عطار نیشابوری، کارلوس کاستاندا

استناد: سعیدی، حسن؛ و طباطبائی، میترا سادات (۱۴۰۴). مقایسه فرایند سلوک عرفانی در نگرش عطار نیشابوری و کاستاندا، شباهت‌ها و تمایزات.

DOI: <http://doi.org/10.22111/jrm.2025.49847.1235>

مطالعات ادیان و عرفان تطبیقی، ۹ (۲)، ۲۰۳-۲۲۸.

© نویسندگان. سعیدی، حسن؛ و طباطبائی، میترا سادات

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

مقدمه

شناخت اسرار و باطن و نهان جهان، نقطه ی محوری تمامی عرفان‌ها است. مکاتب عرفانی عموماً مدعی کشف این رموز و پیوند انسان با کانون آرامش بخش‌اند. اما آنچه در این میان درخور تأمل است این است. که کدام طریقت عرفانی و با چه مختصاتی می‌تواند آدمی را از گرداب تحیر در زندگی رهایی بخشد. در یک نگاه کلی می‌توان گفت که طریقت عرفانی جامع، طریقتی است که به رهایی روح از زندان تن منجر شود. بسیاری از عرفان‌های نوظهور معاصر در این راستا مدعی ارائه طریقتی در خور برای رهایی انسان از بحران‌های روحی و هدایت وی به سمت معنویت اند. عرفان اسلامی نیز که ملهم از آیات و حیانی قرآن کریم مانند ایه « لا اله الا هو کل شیء هالک الا وجهه » (قصص، ۸۸) و آیاتی دیگر همانند آن، و احادیثی بسیار که همسو با این آیات است. می‌کوشد آدمی را به نقطه وحدت، هدایت کند و از تشنّت و پراگندگی که تحیرزا است. برهاند. در این مقاله برآنیم تا اندیشه عرفانی عطار و کاستاندا را در عرصه سلوک در قالب نمادین سیر و پرواز «پرنده» به سوی اوج و اتصال به نقطه وحدت، بررسی کنیم. از آنجا که از نظر تاریخی، عطار پیش از کاستاندا می‌زیسته، لذا وی در بکار گیری نمادین و تمثیل سیمرغ در استعارات نسبت به کاستاندا پیش‌تاز بوده‌است. عطار نیشابوری که در این مقاله، نماینده عرفان اسلامی بشمار می‌آید. مبحث سلوک عرفانی، فنا و وحدت وجود را در نافذترین شکل ارائه داده‌است. این عارف مسلمان در یازده اثری که از خود برجای گذاشته‌است؛ با بهره‌گیری از آیات و حیانی قرآن کریم و سخنان پیامبر اسلام (ص) و اولیاءالله، بیش از هر چیز سالک را به استغراق در معشوق ازلی و پیوند با بی‌نهایت فراخوانده است.

حضرت حق است دریای عظیم	قطره خُرد است جنات نعیم
قطره باشد هر که دریا را بود	هر چه جز دریا بود سودا بود
چون به دریا می‌توانی راه یافت	سوی یک شبنم چرا باید شتافت

(عطار، منطق الطیر، ۱۳۷۱، ص ۸۵-۸۴)

در نگرش تاریخی گذرا، یکی از اندیشه‌های عرفانی که با تحولات بنیادین در شناخت‌ها و گرایش‌ها، همراه بوده، مکتب عرفانی کارلوس کاستاندا است. کاستاندا که دانشجوی مردم شناسی در آمریکا بود. به تحقیق در میان قبایل سرخپوستی یاکی پرداخت و در مکزیک با پیرمردی به نام «دون خوان ماتوس» آشنا شد. و این آشنایی موجب شد تا کاستاندا شاگرد دون خوان شود و در نتیجه ی آموزش‌هایی که از وی فرا گرفت و توصیه‌هایی که در سلوک عرفانی مطرح ساخت؛ نهایت به عنوان

آخرین «ناوال» پایان‌دهنده‌ی این مکتب سرخپوستی شد. از نکات بارزی که در فرآیند تحقیق در آثار کاستاندا بدست می‌آید این است که تمامی سالکان حلقه‌ی دون خوان از مسیحیان کاتولیک مومن و بعضاً کشیش هستند که احیاناً در میان منتقدان این امر مشتبّه شده و آنها را بی‌دین و یا طبیعت‌گرا خوانده‌اند. شواهد تاریخی نشان می‌دهد که در مکزیک شمالی از سال ۱۷۶۰م. «قبایل یاکی» کلیسایی مستقل داشته‌اند. (منب-آر. هینلز، جان، فرهنگ ادیان جهان، ۱۳۸۹، ص. ۳۸۲) درواقع، نهضت‌های نوین عرفانی حاصل تعامل فرهنگ نیرومند میان سفیدپوستان و سنت‌های کمتر نیرومند قدیمی‌اند و لذا تلاش می‌کنند تا با استفاده از زبان و اندیشه‌ی مسیحی ارزش‌های سنن پیشین را مجدد احیا کنند. (اسمارت، نینیان، تجربه‌ی دینی بشر، ترجمه: ابوالفضل محمودی، ۱۳۸۴، ج ۲، ص. ۳۸۳)

با این اوصاف، سیمرغ و عقاب در نظام سلوکی، عرفانی عطار و کاستاندا نقطه‌ی عطف هر دو است. که نهایت با فنای سالک محقق می‌شوند.

هدف ما در این مقاله آن است که با نگرشی مقایسه‌ای به تمایزات و اشتراکات این دو بپردازیم. در خصوص پیشینه مساله نیزگرچه در مورد کاستاندا و عطار تحقیقاتی انجام شده است. اما با توجه به جستجوهای که در خصوص پیشینه مساله انجام شد. تا کنون، تحقیقی که به مقایسه نظام سلوکی عطار و کاستاندا بپردازد. انجام نشده است.

سیمرغ در اندیشه عطار

در تفکر عرفانی-اسلامی، سیمرغ، نماد حقیقت و موجودی برتر است که مقامی بس بلند دارد. و آن مقام را کوه قاف نامیده‌اند. وجه تسمیه‌ی «سیمرغ» نیز آن است که او در پر و بال خود، جامع الوان و رنگ‌های زیبایی است که سایر پرندگان دارند. عطار سیمرغ را نمادی از حقیقت مطلق دانسته که به همه اشیاء نزدیک است و جهان را بمثابه سایه و جلوه او می‌شمارد:

نام او سیمرغ سلطان طیور	او به ما نزدیک ما زو دور دور
سایه‌ی خود کرد برعالم نثار	گشت چندین مرغ هر دم آشکار
	(عطار، منطق الطیر، ۱۳۹۰، ص. ۷۱۳)
	(عطار، منطق الطیر، ۱۳۹۰، ص. ۱۰۹۳)

- دو جهان پروبال سیمرگست
نیست سیمرغ و آشیانه پدید
(عطار، دیوان، ۱۳۸۹، ص. ۳۰۴)
- جهان گر بر سپید و بر سیاهست بسی
همی‌دان کان لباس پادشاهست
جامه ست شه را در خزانه
مبین جامه تو شه را بین یگانه
(عطار، الهی نامه، ۱۳۸۷، ص. ۸۰)
- در این نگرش، سیمرغ به عنوان مراد سایر مرغان است. حتی باز و عقاب، آرزوی اتصال به او را در سر می‌پروراند. لذا جایگاه سیمرغ از مقام «باز و عقاب» که کاستاندا مطرح کرده است. برتر است. زیرا سیمرغ، مراد و هدف غایی باز و عقاب است. (عطار، منطق الطیر، ۱۳۷۱، ص. ۷۶-۷۵)
- در نگرش شیخ اشراق نیز سیمرغ، حقیقت مطلق است که همه حقایق جهان از حقیقت او لبریزاند. اما تعینات این اشیاء که حالت زوال و فنا دارند، در آن حقیقت مطلق راه نمی‌یابد. گرچه او همه را پر کرده است و صغیر او سرچشمه همه آگاهی‌ها است. اما دریغ که گوش‌ها شنوای این صغیر نیستند. : «همه از او پُر و او از همه تهی و همه‌ی علوم از صغیر سیمرغ است. صغیر او به همه کس برسد ولی مستمع کمتر دارد.» (سهروردی، مجموعه مصنفات، ۱۳۵۵، ج ۳، ص. ۳۱۵)
- لاهیجی، شارح گلشن راز نیز با تاثیر عطار در مقام وصف سیمرغ، او را حقیقت مطلق دانسته و انسان را برترین مظهر و جلوگاه این حقیقت مطلق، معرفی کرده است: «سیمرغ» عبارت از ذات واحد مطلق است و «قاف» عبارت از حقیقت انسانی است. که حق به تمامت اسماء و صفات به او متجلی و ظاهر است و هرکه به معرفت حقیقت انسانی رسید به موجب "من عرف نفسه فقد عرف ربه" رویت و شناخت آن کس را میسر است که "من رآنی فقد رای الحق" چنانچه هرکه به کوه قاف رسید به سیمرغ می‌رسد» (لاهیجی، محمد، شرح گلشن راز، ۱۳۷۸، ص. ۳۱۰)

عقاب در نگرش کاستاندا

در فرهنگ عامه اقوام و ملل مختلف، عقاب پرنده‌ای خشن و شکار گری چیره دست با حالت تهاجمی و قدرت اوج گیری بالا در فضا است که از افقی برتر به طعمه می‌نگرد و به سمت آن هجوم می‌برد و در موارد مختلف از این پرنده برای اهداف تفریحی و نمایشی و مانند آن استفاده می‌کنند. به اعتقاد کاستاندا عقاب صرفاً یک پرنده شکاری قلمداد نمی‌شود. بلکه دراندیشه وی، عقاب، نمادی از یک فضای معنایی ویژه است. که جایگاهی تا سرحد آفرینشگری دارد و آدمی که بر اثر سیر نزولی

در جهنم ناسوت قرار گرفت. اما در سیر صعودی به عالم روح و ملکوت می‌پیوندند و فهم و آگاهی، نقشی تعیین کننده در این صعود دارد.

کاستاندا با همین رویکرد نمادین به عقاب، معتقد است؛ که ما باید بر این واقف باشیم که آن‌چه اطراف مان می‌بینیم جهانی جامد نیست، بلکه هستی بی‌کرانی از انوار عقاب است. (کاستاندا، کارلوس، آتش درون، ۱۳۷۸، ص ۴۸) عقاب انسان را آفرید و چونکه آگاهی غذای عقاب است پس علت خلق موجودات این است که با آگاهی خود عقاب را تغذیه کنند. (کاستاندا، کارلوس، آتش درون، ۱۳۷۸، ص ۴۹). قصد عقاب از خلقت این بود که آنها بتوانند خود را به یاد بیاورند. (کاستاندا، هدیه عقاب، ۱۳۷۶، ص ۲۰۲) سالک باید پیوند خود را با روح احیا سازد. (آتش درون، ص ۳۵) آدمی در سیر نزولی، پس از سقوط به جهنم (عالم ناسوت) بار دیگر، فاتحانه به سوی روح (عالم ملکوت و بالاتر) باز می‌گردد. و از جهنم با خود غنائمی می‌آورد. فهمیدن یکی از این غنائم است. " (کاستاندا، چرخ زمان، ۱۳۸۰، ص ۲۵۹). "فرمان ما تبدیل به فرمان عقاب می‌شود یعنی کاملاً عینیت می‌یابد (کن فیکون). " (کاستاندا، آتش درون، ۱۳۷۸، ص ۷۰)

بیان مسئله

ادبیات عرفانی پارسی با رویکردی معنویت محور و انسان ساز، کوشیده است جلوه‌هایی متعالی را از جریان رشد صعودی آدمی در قالب‌هایی نمادین ارائه دهد، که در بهبود روانی انسان معاصر که بسی آشفته احوال است، بسیار راهگشاست. یکی از این نمونه‌ها، آثار منظوم و منثور عطار نیشابوری است. وی در مهمترین مکتوباتش کوشیده است؛ تا رابطه انسان را با خدا و سرچشمه هستی در قالبی تمثیلی به تصویر بکشد. عطار، خداوند را حقیقتی مستقل و ناوابسته معرفی کرده و نسبت انسان را با خدا همچون نسبت دریا و قطره دانسته است.

او ز جمله فارغ است از هر کسی لیک چون
تو بنگری در راه عشق

(عطار، دیوان، ۱۳۸۹، ص ۳۷)

تو از دریا جدایی و عجب این
که این دریا ز تو یکدم جدا نیست

(عطار، دیوان، ۱۳۸۹، ص ۸۲)

هنر عطار در قرن هفتم، باز نمود فرآیند سلوکی و روند کمال گرایی انسان در معرفی برگی از دفتر عرفان، با زبانی سمبلیک و جهان‌شمول است که سیمرغش نامیده است. و بدینوسیله یکی از محوری‌ترین تعالیم عرفانی را به روشی نمادین ارائه نموده است..

ادبیات داستانی در قرن بیستم نیز توانست مقبولیت چشمگیری را نزد عامه بدست آورد. کاستاندا نیز در این عرصه، اندیشه عرفانی خود را در قالب داستان عنوان کرد. او با این کار توانست بسیاری را به آیین سرخپوستی نوین متمایل سازد. از کلیدی‌ترین مفاهیم عرفانی بکار برده شده توسط کاستاندا می‌توان از «عقاب» یاد کرد. که نخستین بار، سرخپوستان باستان آن را در تعالیم خودشان استعمال کردند.

این پژوهش از این رهگذر حائز اهمیت است که کوشیده در نگاهی مقایسه‌ای به آثار عطار و کاستاندا به تبیین آراء هر یک در قالب نماد سیمرغ و عقاب پردازد. در همین راستا شاخصه‌های سالکان طریقت را معرفی و آن دسته از مقامات سلوکی را که بایستی طی کنند تا به نقطه‌ی عطف طریقت، نائل آیند، به بررسی می‌پردازد.

تاکنون در ایران، طریقت کاستاندا با عناوین ساحری، شمنیسم، سرخپوستی، عرفان کاذب و... در مکتوبات علمی مورد کند و کاو و بررسی قرار گرفته است.

حقیقت در اندیشه وجود شناختی و سلوکی عطار

سیر و سلوک عرفانی تعبیری است که عارفان برای پیمودن مراتب و مراحل کمال روحی و به کمال رساندن روح انسانی بکار برده‌اند. در این سفر عرفانی سالک خود را بازمانده از اصل خویش می‌داند و می‌کوشد تا این جان جا مانده در ناسوت را به ملکوت جانان رساند.

هر کسی کو دور ماند از اصل خویش باز جوید روزگار وصل خویش

(مولوی، محمد، مثنوی، دفتر نخست، ص ۵، بیت ۴)

گرچه دست یابی به حقیقت مطلق «إنا لله و إنا الیه راجعون» (بقره ۱۵۶) از گزند حجب و موانع راه در امان نیست. با مراجعه به آثار عطار به این حقیقت دست می‌یابیم که وی وحدت وجود را در دو قوس نزول و صعود مطرح می‌کند. به مفاد «انا لله» در نگرشی نزولی همه اشیاء مظاهر و اینها و امواج دریای حقیقت وجوداند. و در سیر و قوس صعود نیز به مفاد «الیه راجعون» همه به او منتهی

می‌گردند. بنا بر این دراندیشه عرفانی عطار کل هستی از دو نیم دایره نزولی و صعودی تشکیل شده است.

اما عارفان در عرصه سلوک، تعداد مقامات و منازل سلوکی را گاه پنج منزل، هفت منزل، یکصد منزل، هزار منزل، منازل بی نهایت و گاه نیز یک منزل دانسته‌اند. که عبارت است از «قدم بر خود نهادن» و پیمودن این یک منزل نیز بسی دشوار است. و منازلی بسیار را بدنبال دارد. زیرا آدمی باید پیوسته در حالت پایش و مراقبت بر نفس وسوسه گر خویش باشد. و این منزل به واقع منازلی بسیار را با خود به همراه دارد. و از همه دشوار تر است.

اما عطار، هفت وادی یا مرحله‌ی سلوکی «طلب، عشق، معرفت، استغنا، توحید، حیرت و فقر و فنا» را در منطق الطیر از زبان مرغان، نقل می‌کند. که حاکی از رشد و سیر صعودی سالک است. که با طی کردن این مراحل به درجاتی از کمال متحقق می‌شود. (فروزانفر، بدیع الزمان، شرح آثار عطار، ص ۳۱۸) پیش از عطار، فلوطین نیز مراحل سلوک را هنر، عشق و حکمت می‌خواند، (فروغی، محمدعلی، سیر حکمت در اروپا، ۱۳۴۵، ج ۱، ص ۵۵)

به این مهم در فرایند سلوکی باید توجه داشت. که عطار در مساله رابطه سالک و پیوند او با معشوق ازلی به دیدگاه استغراق اعتقاد دارد. و با دیدگاه اتحاد و حلول همراه نیست. (محمدی، احمد، اندیشه عرفانی عطار، ۱۳۶۸، ص ۱۰۳)

عرصه‌های سلوکی از منظر عطار

عطار منازل سلوکی را به مثابه یک سیستم و کل مرتبط با هم می‌بیند. و به ترتب و ارتباط میان هر وادی با وادی پس از آن اعتقاد دارد. بنا بر این، سالک باید مرحله پیشین را طی کند تا بتواند وارد عرصه‌های پس از آن شود. همچون کسی است که از پله‌های نردبان بالا می‌رود تا پله‌های پیشین را طی نکند نمی‌تواند در مرتبه‌ای فراتر گام نهد. عرصه و وادی سلوک نیز اینگونه است. سالک، هنگامی می‌تواند به عرصه برتر گام نهد که وادی پیشین را پیموده باشد.

عطار در منطق الطیر خود در قالبی نمادین، سالکان را بسان پرندگانی به تصویر می‌کشد که در جستجوی سیمرغ جان‌اند. سالک پس از گذر از هفت وادی، سیمرغ را در وجود خود می‌یابد.

گفت ما را هفت وادی در ره است چون گذشتی هفت وادی در گه است

(عطار، منطق الطیر، ۱۳۷۱، ص ۲۰۷)

عطار، هفت وادی را از زبان هدهد که با ویژگی کنشگری و تعامل با رهروان، نقش رهبری را در مجموعه مرغانی که به سوی قله کمال در حرکت‌اند، به عهده دارد. اینگونه ترسیم کرده است.

۱- طلب

این عرصه که آغاز راه است با بسی سختی و دشواری همراه است. لذا شکیبایی و در گذشتن از تعلقات برای رهرو، ضرورتی اجتناب ناپذیر است.

چون فرودآیی به وادی طلب صد بلا در	پیش از اید هر زمانی صد تعب
هر نفس اینجا بود	طوطی گردون مگس اینجا بود
در میان خونت باید آمدن	وز همه بیرون باید آمدن

(عطار، منطق الطیر، ۱۳۷۱، ص ۲۰۸، بیت ۳۳۵۷)

۲- عشق

در نظام عرفانی، عنصر عشق عمل پیدایش تجلیات و تکثرات است. زیرا حضرت حق از رهگذر تعلق حب ذاتی به شهود ذات در عالم کثرات تجلی می‌کند و تعینات رخ‌نمایی می‌کنند. (سعیدی، حسن، هستی‌شناسی عرفانی حکیم سبزواری، پژوهش‌های هستی‌شناختی ص ۳۷۰)

در نگرش عطار نیشابوری از آنجا که لهیب آتش عشق آتش عشق، سوزنده است. بنابراین در وادی عشق، انسان عافیت طلب ره به جایی نخواهد برد. زیرا وادی عشق، پای ورزی و مردانگی می‌طلبد. تا با آزادی خویش بتواند طی طریق کند. وگرنه اسیری در ره مانده خواهد بود.

بعد از آن وادی عشق آید پدید	غرق آتش شد کسی کانا رسید
آن باشد که که چون آتش بود	گرم رو سوزنده و سرکش بود

(عطار، منطق الطیر، ۱۳۹۰، بیت ۳۳۶۱-۳۳۶۰)

در نگاه عطار، عشق، گوهری ارزشمند است و سوداگری در ساحت عشق، سودمندترین و نیکوترین تجارت است.

سخن عشق جز اشارت نیست دل	عشق در بند استعارت نیست
شناسد که چیست جوهر عشق	عقل را ذره‌ای بصارت نیست
عشق بستان و خویشتن بفروش	که نکوتر از این تجارت نیست

(عطار، دیوان، ۱۳۸۹، ص ۸۲)

۳- معرفت

با توجه به اینکه ماهیت و ساختار علم نورانیت و روشنگری است. لذا سالک در ساحت سلوکی معرفت، ذاتی نوری می‌یابد. و به تناسب میزان معرفت، راه‌ها متکثر و به تناسب سلوک هر سالک، درجات رهروان و سالکان نیز متفاوت خواهد بود.

سیر هرکس تا کمال او بود	قرب هرکس حسب حال او بود
لاجرم چون مختلف افتاد سیر	هم روش هرگز نگردد هیچ طیر
معرفت اینجا تفاوت یافته	این یکی محراب و آن بت یافته
چون بتابد آفتاب معرفت	از سپهر این ره عالی صفت
سر ذراتش همه روشن شود	گلخن دنیا بر او گلشن شود

(عطار، منطق الطیر، ۱۳۹۰، ابیات ۳۵۱۲ و ۳۵۱۴)

در زبان عطار گلخن در معنای سرای ابلیس و گلشن، سرای قدس است. باز عرشی گر سر جبریل داری پر برآر
 و ر نه در گلخن نشین گر استخوان می‌بایدت
 (عطار، دیوان، ۱۳۸۹، ص ۸۵)

عطار، معرفت را در وصول انسان به مقام خلافت الهی، عنصری گرانسنگ می‌شمارد و سالک با حرکت در وادی معرفت می‌تواند به دیدار جمال یار و اسرار هستی نائل آید و از پوست و ظاهر عبور کرده و به مغز رسیده است.

مغز بیند از درون نی پوست او	چون نبیند ذره‌ای جز دوست او
-----------------------------	-----------------------------

(عطار، منطق الطیر، ۱۳۹۰، ص ۲۲۱)

گرچه در وادی سلوک و نیل به این مقام، آدمی با موانع و حجاب‌هایی بسیار روبرو است که باید این حجاب‌ها را از میان بر دارد و گرفتار آمدن در دام تعلقات همچون گلخنی است که سالک باید خویشتن را از این گلخن، رهایی بخشد. و هر کس توانایی تحمل این دشواری‌ها را ندارد.

کی تواند شد در این راه جلیل	عنکبوت مبتلا هم سیر فیل
-----------------------------	-------------------------

(عطار، منطق الطیر، ۱۳۹۰، ص ۲۲۰)

خلیفه زاده‌ای گلخن رها کن	به گلشن شو گدای قضا کن
---------------------------	------------------------

(عطار، اسرارنامه، ۱۳۶۱، بیت ۱۶۰۳)

۴- استغنا

سالک پس از تحقق به معرفت به برخورداری و دارایی وجودی می‌رسد که عطار آن را استغناء می‌نامد. و در فرآیند سلوکی باید توجه به این حقیقت داشته باشد که این برخورداری، ره آورد مقامات و فراز و فرودهای منازل پیشین است.

بعد از آن وادی استغنا بود
نه در آن دعوی و نه معنا بود
(عطار، منطق الطیر، ۱۳۹۰، بیت ۳۶۰۴)

صد هزاران دیده شد دریای خون صد هزاران
تا که یوسف آمد از زندان برون
جان و دل تاراج رفت
تا محمد یک شبی معراج رفت
(عطار، منطق الطیر، ۱۳۹۰، ابیات ۳۶۱۷-۳۶۱۲)

با بر آمدن سالک به وادی استغنا، فضای بی نیازی مطلق خود را نماید. در این وادی، تنها اراده‌ی ازلی حکم فرماست.

می‌جهد از بی نیازی صرّری
می‌زند بر هم بیکدم کشوری
(عطار، منطق الطیر، ۱۳۷۱، ص ۲۲۲ بیت ۳۶۰۵)

برق استغنا چنان اینجا فروخت
کز تَفِ او صد جهان خالی بسوخت
(عطار، منطق الطیر، ۱۳۹۰، بیت ۳۶۶۲)

۵- توحید

سالک و رهرو پس از وصول به مقام استغناء به مقام توحید بار می‌یابد. این ساحت، جایگاه تجرید و فردانیت است. که احکام کثرت در آن، فانی و مقهور است. و هر کجا بنگری جز یک نبینی. به تعبیر خواجه نصیر الدین طوسی، آفریدگاری که آغاز همه از اوست و انجام همه بدوست بلکه خود همه اوست (خواجه طوسی، محمد، آغاز و انجام، ۱۳۶۶ ص ۱)

بعد از این وادی توحیدایدت چون یکی
منزل تفرید و تجریدایدت
باشد یک‌اندر یک مدام
آن یکی اندر یکی باشد تمام
(عطار، منطق الطیر، ۱۳۹۰، بیت ۳۷۳۳-۳۷۳۰)

چون سالک در دریای وحدت فانی شد. در این مقام، جز احد را نمی‌بیند. و احکام کثرت و تعینات رخت بر می‌بندند. و ازل و ابد در برابر توحید به هم می‌پیونداند :

چون یکی باشد همه نبود دوئی مرد را در هم منی برخیزد هم توئی
دیده اینجا غیر نیست کعبه را ضدیتی با دیر نیست

(عطار همان، ابیات ۳۷۳۷-۳۷۲۷)

بنا بر این همه موجودات، تعینات خود را از کف می‌دهند و در بحر و دریای توحید، منک و مستغرق‌اند.

چون در آن خلوت نه ما بود و نه من چون شد گر حسن موئی شود نبود حسن
از خود بنده فانی او نماند هرچه خواهی کن تو دانی او نماند

(عطار، همان، ابیات ۳۸۳۰-۳۸۱۹)

۶- حیرت

سالک که از تعینات گذر کرده و در وادی حیرت به عرصه توحید گام نهاده است، با مشاهده اقیانوس بیکران هستی، تعینات خویش را محو می‌بیند. و در نهایت گم گشتگی باید گلیم عجز سرکشد و از فرط حیرت، سرشک حسرت از دیده فرو ریزد. و این همه، برون داد سلطنت توحید است که فردیت و انا نیت را محو می‌سازد.

بعد از این وادی حیرت ایدت کار دائم، درد و حسرت ایدت

(عطار همان، همان، بیت ۳۸۳۱)

هر که زو توحید بر جانم رقم جمله گم گردد ازو او نیز هم
گر بدو گویند هستی یا نه‌ای سر بلند عالمی پستی که‌ای
گوید اصلاً می‌ندانم چیز من وین ندانم هم ندانم نیز من

(عطار، همان، ابیات ۳۸۴۲-۳۸۳۹)

در این هنگامه، و با ورود به این وادی، خود را از درک حقیقت مطلق و احاطه بر کنه حقیقت هستی ناتوان و در امواج سهمگین دریای حقیقت غوطه ور می‌بیند.

گلیم عجز در سرکش ز حیرت چو باران در رخ افشان اشک حسرت

(عطار، اسرارنامه، ۱۳۶۱، ص ۸۴)

۷- فقر و فنا

چون سالک در وادی تحیر، هویت و هستی اش را عین فقر و وابستگی دید و این وابستگی را نیز در دریای تحیر از دست داد، فانی می‌گردد و در دایره هستی بجز معشوق و زلف (تجلیات) او را نمی‌بیند.

بنابراین باید لب از سخن فرو بندد. و چون از خود فانی شد و نمودهای شخصی و تعینات رخت بربست فقط حقیقت او که وجه الله است باقی می ماند.

بعد از این وادی فقر است و فنا کی بود اینجا سخن گفتن روا
(عطار، منطق الطیر، ۱۳۹۰، بیت ۳۹۶۸)

هر که چون موئی شود در کوی او هر که او بیشکی موئی شود در موی او
رفت از میان اینک فنا چون فنا گشت از فنا اینک بقا
(عطار، منطق الطیر، ۱۳۹۰، ابیات، ۳۹۸۸)

فناء که دارای مراتب است؛ فنای احمدی (ص) از برترین مظاهر فقر و فنا در احد است که از این طریق به او سلطنت فقر اعطا شد و آوای «الفقر فخری و به افتخر» سر داد.

میم احمد محو شد پاک آن زمان تا احد ماند و شد احمد از میان
(عطار، مصیبت نامه، ۱۳۶۸، ص ۲۶۰)

غایت نظام سلوکی عرفانی عطار

پس از آنکه سالک، این هفت وادی را پیمود و به مقام شهود «هو الاول و الآخر و الظاهر و الباطن . «حدید/ آیه ۳» رسید اکنون ندا در می رسد که باید در ما محو شوی و از هستی خود باید نیست شوی تا هستی یابی و گرنه در کتم عدم ذاتی خود غوطه ور خواهی ماند.

محو او گشتند آخر بر دوام سایه در خورشید گم شد والسلام
(عطار منطق الطیر، ۱۳۹۰، بیت ۴۲۸۶)

تا تو هستی در وجود و در عدم نیست شو تا کی توانی زد در این منزل قدم
هستی ات از پی رسد تا تو هستی، هست در تو کی رسد
(عطار منطق الطیر، ۱۳۹۰، ابیات ۴۳۱۸ و ۴۳۰۵)

عناصر و نمادهای وحدت وجودی در اندیشه عطار

یکی از بهترین روش ها برای تبیین مساله محوری وحدت وجود، تقریر آن از رهگذر رابطه نفس با بدن و تجلی نفس در مجالی و مظاهر قوا و بدن است. رابطه وحدت و کثرت با این روش به خوبی ترسیم می شود. صدر المتالهین شیرازی در این خصوص، اعتقاد دارد که نفس، با وحدت اطلاقی و سریانی اش در همه قوا و اعضا و جوارح بدن ظهور و تجلی دارد. نفس با آنکه یکی است. اما با وحدت سعی اش در همه مظاهر و جلوگاه ها حضور دارد.

«هرکس رابطه روح با جسم خود را درک کند رابطه خدا با کائنات را نیز درخواهد یافت.»
(شیرازی، محمدبن ابراهیم، اسرارالآیات، ۱۳۸۵، ص ۱۷۴)

حکیم سبزواری نیز در منظومه حکمتش، مساله وحدت در کثرت و کثرت در وحدت را در عرصه رابطه نفس و بدن و ظهورات نفس در ساحت قوا و سر انجام ظهور در عرصه رفتارها مطرح کرده است. نفس با آنکه یکی بیش نیست. اما با وحدتش، همه قوا را در بر دارد.

النفس فی وحدته کل القوی و فعلها فی فعله قد انطوی

(سبزواری، هادی، شرح منظومه، بی تا، ص ۳۱۴)

عطار از جمله عارفانی است که از رهگذر بکارگیری نمادهایی همچون «آب، آتش، آفتاب و آینه» نگرش وحدت وجودی و پیوند با اصل خویش را مطرح ساخته است.

۱- آب

عطار در ترسیم سیمای معشوق ازلی به مناسبت‌های گوناگون از واژگانی مانند آب، دریا، بحر، موج و مانند اینها را که حاکی از زلالی‌اند. با نگاهی فروکاستی به منظور تبیین تنزلی حقیقت مطلق و ظهور او در مجالی را در قالب الفاظ متعارف بکار گرفته است.

آب نزدیک است چندینی متاب چون فرو بردی دو گز خاک اینت آب

(عطار، مصیبت نامه، ۱۳۶۸، بیت ۱۱ ص ۹۸)

۲- آتش

عطار، همچنین، آتش را در معنا، همزاد عشق به کار برده است. که حقیقتی فراگیر است.

بعد از آن وادی عشق آید پدید عاشق غرق آتش شد کسی کانه رسید
آن باشد که که چون آتش بود گرم رو سوزنده و سر کش بود

(عطار، منطق الطیر، ۱۳۹۰، ابیات ۳۳۶۲-۳۳۶۰)

۳- آفتاب

معشوق ازلی، سیمرغ، گوهر الهی آدمی، روح، پرتوی جمال و ... از معانی است که آفتاب به این معانی استعمال شده است.

اما عطار در مواردی متعدد، با هدف بیان رابطه ظلی اشیاء و کثرات با حقیقت متعالی جهان و اینکه اینها رقیقه‌ای از آن حقیقت‌اند در کنار سایه مطرح می‌سازد و از این رهگذر، وحدت فراگیر آفتاب و انهدام ذاتی سایه را به تصویر کشانده است.

چون تو سایه باشی و او آفتاب	پیش او خود را هویدا چون کنی
جهان پر آفتاب است و تو سایه اگر	(عطار، دیوان، ۱۳۸۹، ص ۶۷۲)
در آفتابایی تو یک دم	نیایی جز فنا اینجا حصاری
	برآرد از تو آن یک دم دماري
	(عطار، دیوان، ۱۳۸۹، ص ۶۳۴)

۴- آینه

آینه نیز در معانی رمزی متعددی به کار رفته است. یکی از رمزهای آینه صافی، پذیرفتن است. تا اشیاء را در خود بنمایاند. و گرنه نقش حقیقتی رانخواهد گرفت. (بابائی، علی، رمزهای بی پایان آینه،

۱۳۸۹، ص ۵۳)

حضرت امام رضا (ع) در حدیث عمران صابی برای تبیین رابطه حق و خلق، وحدت سریانی حق با تمثیل آینه بیان فرمود. عمران می گوید عرض کردم: "مولای من، خلق در خداست یا خدا در خلق ؟

امام فرمودند خدا برتر از آن است که در خلق و خلق در خدا باشد؛ نه او در خلق است و نه خلق در او ... برای پاسخ خود بنگر که آیا تو در آینه هستی یا آینه در توست ؟ و لله المثل الاعلی" (مجلسی، محمدتقی، بحار الانوار، ۱۳۶۳، ج ۱۰، ص ۳۱۳)

گر تو می داری جمال یار دوست دل بدست	دل بدان کآینه دیدار اوست
آر و جمال او ببین	آینه کن جان، جلال او ببین

(عطار، منطق الطیر، ۱۳۹۰، بیت ۱۱۱۴)

در جایی دیگر آینه به معنای عالم وجود است. زیرا وجود انسان به اعتبار اینکه گوهر الهی است آینه جمال حق است و عالم آینه انسان است.

صورتی کان در درون آینه از عکس توست گر تو آن
صورت در آینه ببینی عمرها
در درون آینه هر جا که گویی مضمهر است زو نبینی
ذره ای کان در محلی انور است

(عطار، دیوان، ۱۳۸۹، ص ۴۸)

گاه نیز مراد از آینه، انسان کامل است که به مقام فنا رسیده است. (مصطلحات عرفانی و مفاهیم برجسته در زبان عطار ص ۴۸)

سایه

مراد عطار از سایه، نگرش «رقيقه» به ماسوی الله و اشیاء و کثرات در برابر «حقیقت» است. که همگی در آفتاب حقیقت، مندک و محو می‌گردند، همچون «سی مرغ» در منطق الطیر که سایه «سیمرغ» بودند و محو او گشتند.

چون تو سایه باشی و او آفتاب
پیش او خود را هویدا چون کنی
هر که او پیداست در صد تفرقت
چون نباشی جمع آنجا چون کنی

(عطار، دیوان، ۱۳۸۹، ص. ۶۷۲)

هستی‌شناسی کاستاندا

به اعتقاد کاستاندا، هستی تک ساحتی نیست. بلکه یک مرتبه آن، منشأیت نسبت به دیگر مراتب دارد. وی ساحت‌های حقیقت را به سه ساحت ۱- منشاء هستی ۲- جهان ۳- انسان، تقسیم می‌کند. و برای هر ساحت آن ویژگی‌ها و مختصات قائل است. در نگرش کاستاندا، سلوک، گونه‌ای از بازگشت یعنی بازگشت به اصل حقیقت است. او در اندیشه خود، سیمای انسان برتر (کامل) را نیز به تصویر می‌کشد.

منشأ هستی

در مکتب کاستاندا بینندگان کهن، خطرات بیشماری را به جان خریدند و نیروی وصف ناپذیری را دیدند که سرچشمه همه موجودات است. و آن را عقاب نامیدند زیرا به شکل عقابی سیاه و سفید باندازه‌ای بیکران بود. (آتش درون، ص. ۳۷) کاستاندا در آخرین اثر خود، نام این نیروی لایتناهی را «بی کرانگی» می‌گذارد.

جهان

در نگاه دون خوان، جهان از میدان‌های عظیم انرژی، تشکیل شده است که «فیوضات عقاب» نامیده می‌شود. (الماسیان، شمنیزم - تولتک، ۱۳۸۴، ص. ۳۹) در باور کاستاندا این سخن دون خوان، درست است که شرط رسیدن به کل مطلق، این است که حباب ذهن، تعطیل و بسته شود. زیرا آدمی از بدو تولد در یک حباب باز قرار می‌گیرد. اما این حباب در بستر زمان، بزرگ می‌شود. و به تدریج، بسته و مهر و موم می‌شود. این حباب، همان ادراک ماست که ما در آن زندانی هستیم. و هر چه را احساس می‌کنیم همان است؛ که از درون بر روی دیواره‌های آن بازتاب یافته است. «توانا

« به حباب تشبیه شده است و عظمت بی کرانی که در خارج آن قرار دارد » ناوال « محسوب می‌شود. بُعد راست بدن ما متعلق به تونال و بعد چپ، متعلق به ناوال است. (کاستاندا، سفر به دیگرسو، ۱۳۷۹، ص ۱۷۱)»

انسان

بنا بر دیدگاه فوق، انسان که کانونی از نیرومندی و ظرفیت وجودی و در جستجوی خوشبختی است. تنها در حالتی می‌تواند به راستی، خوشبختی و کمال را دریابد که قابلیت‌های درونی خود را بازیابد. و از حداکثر ظرفیت خود برای جهشی به سوی تکامل آگاهی استفاده کند. و در این زمان است که انسان از میراث شگفت انگیز و بالقوه‌ای که در اختیار دارد، بهره‌مند می‌شود. چراکه ما موجوداتی نورانی هستیم که با دو حلقه ی اقتدار متولد می‌شویم؛ «منطق» با اولین حلقه و «احساس» با دومین حلقه اقتدار ارتباط دارد. (کاستاندا، افسانه‌های قدرت، ۱۳۷۶، ص ۱۴۸)

سلوک در اندیشه کاستاندا

کاستاندا در راستای نورانیت و ظرفیتی که برای انسان ترسیم می‌کند. موانعی را فرا راه آدمی برای نیل به این جایگاه می‌بیند. که آدمی با زدودن و از میان برداشتن این موانع می‌تواند به آن جایگاه دست یابد. به اعتقاد وی، خود بزرگ بینی عاملی بود که برای اولین بار بشریت را از روح جدا کرد. لذا سلوک سفر بازگشت است به دوره‌ای که بشر به دور از خود بینی به سر می‌برد. (کاستاندا، قدرت سکوت، ۱۳۶۴، ص ۵۲)

نقاط ادراک در کل نظام بشری سه جایگاه می‌تواند داشته باشد: اولین نقطه: جایگاه خرد و تعقل است. دومین نقطه: جایگاه بی‌رحمی به نفس خویش است. سومین نقطه: جایگاه معرفت خاموش است.

بشر اولیه در سطح معرفت خاموش بود؛ یعنی سطح آگاهی، دانستن خود به خود و آنی است. هرچیزی در آن درحال بی‌واسطه است. معرفت خاموش با اشاره‌ای بی‌نهایت قوی به بشر اولیه فهمانده شده بود. امروزه تنها راه رسیدن به معرفت خاموش، سکوت درونی است. بشریت، بیشترین قسمت تاریخ خود را در موضع معرفت خاموش سپری کرده است. و همین امر موجب دلتنگی شدید ما برای آن وضعیت است. (الماسیان، شمنیزم – تولتک، ۱۳۸۴، ج ۲، ص ۶۱ و ۶۲)

کاستاندا به گونه‌ای آگاهی حضوری اعتقاد دارد. و این آگاهی پس از جریان تفکر عقلی روی می‌دهد. انسان معاصر در جایگاه خرد ورزی و تعقل قرار دارد. اگر فرد نقطه ادراکش دقیقاً در همین جایگاه قرار می‌گیرد، در این حالت، پلی وجود دارد که به معرفت خاموش منتهی می‌شود که «دانش بی واسطه» نام دارد. این دانش بی واسطه به انسان خردمند آگاهی می‌دهد که عقل و خرد جزیره‌ی کوچک در میان بی نهایت جزایر دیگر است. متقابلاً، افرادی هم که در جایگاه معرفت خاموش قرار گرفته‌اند، به واسطه‌ی پلی به نام «اشتیاق» توانستند از خرد و تعقل آگاهی کسب کنند. با این وصف هر انسانی که هردو پل او کار کند انسان کامل و عارفی بزرگ است. (کاستاندا، قدرت سکوت، ۱۳۶۴، ص ۶۳)

ناوالیسم در سیر و سلوک

کاستاندا، مناسب ترین نام را برای سلوک، «ناوالیسم» می‌داند و نام‌های «ساحری و جادوگری» را ناپسند و مذموم می‌شمارد. (کاستاندا، قدرت سکوت، ۱۳۶۴، ص ۲۷)

وی برای حرکت دادن نقطه ادراک دو روش را پیشنهاد می‌کند: ۱. روش سالکانه. ۲. روش سحر و جادوگری.

کاستاندا در فرایند سلوکی، روش نخست یعنی روش سالکانه را برگزیده است. اما پیر و مراد وی، روش دوم یعنی جادوگری را برگزید.

ما باید شناخته، ناشناخته و ناشناختنی را از یکدیگر تفکیک کنیم. تولتک‌های کهن به اشتباه خیال کردند که ناشناخته و ناشناختنی یکی هستند اما بینندگان جدید این اشتباه را اصلاح کردند. (کاستاندا، آتش درون، ۱۳۷۸، ص ۴۸)

سه گانه سلوکی

در نگاه کاستاندا «دقت» اوج کمال آگاهی است. وی نیز در ساحت بندگی «دقت» همانند خواجه انصاری تقسیمی «سه گانه» از درجات سلوکی سالکان ارائه کرده است.

خواجه عبد الله انصاری نیز در عرفان اسلامی برای سالکان سه ساحت به ترتیب زیر مطرح کرده است. «الرتبه الاولى: القاصد فی السفر، رتبه نخست، قاصدانی هستند. که آهنگ سفر کرده‌اند»، «الرتبه الثانيه: دخوله فی القربه: دوم آنان که گام در ره نهاده‌اند.» و «الرتبه الثالثه: حصوله علی المشاهده

الجاذبه الی عین التوحید فی طریق الفنا، در مرتبه سوم کسانی‌اند که به ساحت برتر یعنی مشاهده، بر آمده‌اند. و به سوی حقیقت توحید و در افق فنا گام نهاده‌اند « (انصاری، خواجه عبدالله، منازل السائرین، ۱۳۹۷، ص ۴۰)

در آموزه‌های تعلیمی کاستاندا، مراحل کلی سیر و سلوک بر «سه سطح» از دقت استوار شده است. این‌اندیشه سه سطحی «دقت» با ساحت بندی که خواجه انصاری مطرح کرده است. قرابت دارد. گرچه از نظر ویژگی‌های هر مرتبه تفاوت‌هایی وجود دارد.

۱. دقت اول « مبتدیان » : آگاهی است که به شناخته تعلق دارد و یکی از ثروت‌های بشری است.
 ۲. دقت دوم « متوسطان » : به ناشناخته مربوط می‌شود و مختص سالکان منضبط و خویشتندار است.
 ۳. دقت سوم « منتهیان » : تمهیدی که بینندگان جدید فراهم آوردند این است که درخشش آگاهی را از مرز محدود پيله انسانی فراتر می‌برد و سالک را در آتش درون می‌سوزاند ، که به موجب آن تمام انوار عقاب که در پيله انسان موجود است یکباره مشتعل شده و سالک به یک آگاهی عظیم میلیون‌ها برابر یک انسان عادی دست پیدا می‌کند. این کرانه دقت سوم نامیده می‌شود.
 سالکی که توانایی دیدن دارد انسان را به شکل تخم مرغی نورانی می‌بیند که از انرژی تشکیل شده است که در همه دو قسمت دارد اما در افراد استثنایی سه یا چهار قسمتی است که اینگونه انسان‌ها ناوال خواهند شد.

ناوال انسانی است که بدلیل سه یا چهار قسمتی بودن می‌تواند انرژی بیشتری ذخیره کند که به او اقتدار می‌بخشد . (کاستاندا، آتش درون، ۱۳۷۸، ص ۳۵)

«دون خوان» بار دیگر از اینکه او را جادوگر بخوانند اظهار برائت می‌کند و می‌گوید :
 « کسی که می‌بیند ، دیگر به هر چیز دنیوی بی‌علاقه می‌شود و فقط در پی عالم معناست اما بینندگان کهن جادوگر بودند.» (کاستاندا، آتش درون، ۱۳۷۸، ص ۳۷)

اصول هفتگانه سلوکی در نگرش کاستاندا

کاستاندا همچون عطار در فرایند سلوک به هفت اصل معتقد است. وی این هفت اصل را «اصول کمین» و «شکار» می‌گوید که با شکار متعارف که در مود حیوانات بکار می‌برند متفاوت است. و بیشتر ناظر به حوزه رفتار سالک است. که به سوی کمال در حرکت است. در این نگرش، شکارچی (سالک) فردی است که باید هرچیزی از جمله ضعف‌هایش را بصورت طعمه ببیند و آنها را شکار کند

تا بی عیب و نقص شود. (کاستاندا، آتش درون، ۱۳۷۸، ص ۲۴۰) با توجه به این رویکرد می‌توان گفت که هنر کمین و شکار، هنر ارتباط سالکانه با مردم است. اصولی را که کاستاندا فراراه سالک می‌نهد علارت‌اند از:

۱- سالک مبارز خودش میدان مبارزه را انتخاب می‌کند و هرگز قبل از آنکه میدان مبارزه را بشناسد پای به آن نمی‌گذارد.

۲- سالک به امور زود گذر دل نمی‌بندد و امور غیر ضرور را کنار می‌نهد. و از قید آنها رهاست.

۳- سالک امور را پیچیده نمی‌کند و تمرکز خود را بر ساده بودن می‌گذارد زیرا هر مبارزه‌ای برای حیات است، پس همواره باید آماده باشد.

۴- سالک که خود را رها می‌کرده است. از هیچ چیز نمی‌ترسد.

۵- گاهی سالک نیاز دارد تا لحظه‌ای عقب نشینی کند و فکرش را به امر دیگری معطوف کند.

۶- سالک وقتش را فشرده می‌کند حتی یک لحظه هم اهمیت دارد.

۷- سالک همواره از عقب مراقب صحنه است و هیچگاه خود را جلو نمی‌اندازد. این تدبیری است که نقاط قوت بسیاری را به همراه دارد یکی از آنها آزادی از بند قضاوت‌های دیگران است. (الماسیان، شمنیزم - تولتک، ۱۳۸۴، ص ص. ۱۹۳-۱۹۵)

بکار بردن این اصول هفتگانه به سه نتیجه منتهی می‌شود: ۱. سالک هرگز خود را جدی نگیرد. ۲. صبور و شکیب و پای ورز است. ۳. دارای نیروی و توانایی در بداهه ساختن است. (کاستاندا، هدیه عقاب، ۱۳۷۶، ص ۳۲۶)

نتیجه گیری

با توجه به بررسی انجام شده به نتایجی در دو بخش امتیازات و افتراقات دست یافته‌ایم.

۱- اشتراکات

الف- به لحاظ هستی شناختی، هر دو چهره از وحدت وجود سخن گفته‌اند. البته این وحدت وجود در مکتب کاستاندا با صفت پاننتئیزی می‌همراه می‌شود، در حالی که وحدت وجود اسلامی رنگ اطلاقی به خود می‌گیرد.

ب- اما از نظر سیر و سلوک، ابتدا تذکر این نکته ضروری است. که بهره جستن از الفاظی چون سیمرغ و عقاب نه به این دلیل است که ذات حق تعالی به این صور تجلی کرده، بلکه در اثر تنگنای زبانی از تمثیل استفاده شده است و هر دو مکتب هم به آن اعتراف نموده‌اند. اما وجوه اشتراکی که در فرایند تحقیق بدان دست یافته‌ایم عبارت‌اند از:

شناخت خداوند فراگیر و در نهاد بشری، ریشه دارد.

همچنین وجود متعالی یا روح در هر دو مکتب دارای یک بُعد درونی و یک بُعد بیرونی است.

عطار و کاستاندا هر دو به اصل کمال جویی و کمال پذیری انسان معتقد اند.

میان ساحت های وجودی انسان و مراتب هستی یک عینیت و مشابهت را می توان یافت.

هر دو شخصیت در تبیین کمال گرایی از پرند که نماد اوج و حرکت صعودی است، استفاده کرده‌اند. کاستاندا در فرآیند سلوک به معرفت اهتمام می‌ورزد و معتقد است سالک مبارز، خودش میدان مبارزه را انتخاب می‌کند و هرگز قبل از آنکه میدان مبارزه را بشناسد پای به آن نمی‌گذارد.

عطار نیز دومین وادی سلوکی را وادی معرفت می‌شمارد. گرچه در ویژگی‌ها و مختصات معرفت و شعاع آن تفاوت‌هایی وجود دارد. از آنجا که برترین متعلق معرفت در نگرش عطار، حضرت حق است. لذا شعاع این آگاهی تا بی نهایت امتداد خواهد داشت.

رهایی از دلبستگی‌ها و کنار گذاشتن چیزهای غیر ضرور، اصل دوم کاستاندا است. عطار نیز وادی استغناء را مطرح کرده است. که مفاد و روح آن رهایی سالک از تعلقات و دلبستگی‌ها و توجه به خداوند و حقیقت مطلق که او سرچشمه همه کمالات است. و برگ نوا ساختن را منافای با رسم عاشقی می‌شمارد.

در نگاه کاستاندا، سالک، اصل خویش را گم کرده و در تعریف انسان این گم شده مطرح شده است. که با طی کردن سیر انفسی قادر است استعدادهای خود را به کمال رساند و حقیقت واحد را شهود کند.

کاستاندا همچون عطار در فرآیند سلوک به هفت اصل معتقد است و این هفت اصل را «اصول کمین و شکار» می‌نامد.

۲- تمایزها

اندیشه کاستاندا بر نیروهای نهفته کیهانی تکیه و تاکید دارد. از این رو، رویکرد الهیاتی توحیدی در اندیشه وی برجسته نیست. اما در اندیشه عرفانی عطار، توحید، اصلی ترین و محوری ترین عنصر است.

از سویی، عنصر عشق و ارتباط با نقطه مرکزی توحید نیز در عطار برجسته است. زیرا در فرایند سلوک تعینات رنگ می‌بازند. اما در تفکر کاستاندا به این وضوح مشاهده نمی‌شود. نگاه به زندگی و حیات نیز در اندیشه آنها متفاوت است. حیات در نگاه عطار بر محور توحید و آغاز و انجام جهان ترسیم می‌شود. و به اصطلاح قرآنی، حیات طیبه است. اما حیات در نگاه کاستاندا چندان واضح و متمایز نیست. بلکه در گفتمان کاستاندا، حیات و زیست طبیعی است. که تا حد صورت معنوی نیز به خود می‌گیرد.

گرچه پرنده به عنوان نماد حرکت استکمالی و صعودی در اندیشه عطار و کاستاندا مطرح شده است. اما عطار علاوه بر «سیمرغ»، «باز» را نیز مطرح می‌کند. و در نگرش وی، سیمرغ جایگاهی برتر از «باز» دارد. و «باز» آرزوی اتصال به سیمرغ را در سر دارد.

منابع

* قرآن کریم

اسمارت، نینیان. (۱۳۸۴). تجربه‌ی دینی بشر، ج ۲، ترجمه: ابوالفضل محمودی، سمت
الماسیان، امیررضا. (۱۳۸۴). شمنیزم-تولتک، (چاپ اول). ج ۱ و ۲/ اصفهان، غزل.
انصاری، خواجه عبدالله. (۱۳۹۷). منازل السائرین، به اهتمام عبد الغفور روان فرهادی. (چاپ پنجم).
مولی، تهران.

بابائی، علی. (۱۳۸۹). رمزهای بی پایان /ینه. (چاپ اول). مولی.

سبزواری، هادی. (بی تا). شرح منظومه، مصطفوی، قم

شیرازی، محمدبن ابراهیم. (۱۳۸۵). اسرارالآیات. (چاپ اول). حکمت.

سعیدی، حسن. (۱۴۰۲). هستی‌شناسی عرفانی حکیم سبزواری، پژوهش‌های هستی‌شناختی، شماره

- سهروردی، یحیی ابن حبش. (۱۳۵۵). مجموعه مصنفات به کوشش‌های کرین. (چاپ اول). پژوهشگاه علوم انسانی.
- صارمی، سهیلا. (۱۳۸۶). مصطلحات عرفانی و مفاهیم برجسته در زبان عطار، ج ۲، پژوهشگاه علوم انسانی
- خواجه طوسی، محمد. (۱۳۶۶). *آغاز و انجام*، مقدمه و شرح حسن حسن زاده آملی. (چاپ اول). سازمان چاپ و انتشارات، تهران.
- عطار نیشابوری، فریدالدین. (۱۳۶۶). جاویدان. (چاپ چهارم). ۱۳۹۰. سمت، چ اول، منطق الطیر، با مقدمه: تقی پورنامداریان.
- عطار نیشابوری، فریدالدین. (۱۳۷۱). *با مقدمه و تصحیح حمید حمید*. (چاپ پنجم). طلوع، تهران.
- عطار نیشابوری، فریدالدین. (۱۳۸۹). *دیوان/شعار*. (چاپ دوم). چشمه.
- عطار نیشابوری، فریدالدین. (۱۳۸۷). *الهی نامه مولی*. (چاپ اول).
- عطار نیشابوری، فریدالدین. (۱۳۶۱). *اسرارنامه*، زوار
- عطار نیشابوری، فریدالدین. (۱۳۶۸). *مصیبت نامه*، امیرکبیر
- کاستاندا، کارلوس. (۱۳۷۸). *آتش درون*، آگاه، (چاپ اول).
- کاستاندا، کارلوس. (۱۳۷۶). *افسانه‌های قدرت*، آگاه، (چاپ اول).
- کاستاندا، کارلوس. (۱۳۸۰). *چرخ زمان*، (چاپ دوم).
- کاستاندا، کارلوس. (۱۳۷۹). *سفر به دیگرسو*، (چاپ دوم).
- کاستاندا، کارلوس. (۱۳۶۴). *قدرت سکوت*. (چاپ اول). فردوس.
- کاستاندا، کارلوس. (۱۳۷۶). *هدیه عقاب*. (چاپ اول). میترا.
- لاهیجی، محمد. (۱۳۷۸). *شرح گلشن راز*. (چاپ اول). زوار.
- فروغی، محمدعلی. (۱۳۴۵). *سیر حکمت در اروپا*، انتشارات کتابهای جیبی
- محمدی، احمد. (۱۳۶۸). *ندیشه عرفانی عطار*. (چاپ اول). دانشگاه تهران.
- مجلسی، محمدتقی. (۱۳۶۳). *بحار/الانوار*، کتابفروشی اسلامیة
- منب-آر. هینلز، جان. (۱۳۸۹). *فرهنگ ادیان جهان*، ترجمه: ع پاشایی، نشر ادیان
- مولوی، محمد، مثنوی. (۱۳۷۶). *تصحیح عبدالکریم سروش*. (چاپ دوم). انتشارات علمی و فرهنگی.